

ГАЛУЗЕВА ТЕРМІНОГРАФІЯ ЯК РЕГУЛЯТОР НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Галина Онуфрієнко

Запорізький національний технічний університет
(Запоріжжя, Україна)

Анотація. Автор аналізує сферу фіксації наукової термінології з позицій теоретико-методологічних засад сучасного термінознавства, обґрунтовує перспективи навчальної термінографії в умовах Болонського процесу та детермінує принципами сучасної лінгводидактики лексичні посібники словникового типу для регуляції наукової комунікації.

Ключові слова: термін, термінологія, навчальна термінографія, наукова комунікація.

Abstract. The author analyzes the area of fixing of scientific terminology from a position of theoretical and methodological background of modern terminology studies, proves prospects of an educational terminography in the conditions of the Bologna Process and determines the principles of modern linguodidactics study guide of vocabulary type for regulation of academic communication.

Keywords: term, terminology, educational terminography, academic communication.

Термінологічна лексикографія як одна з найважливіших поміж спеціально організованих форм інформаційного забезпечення галузі покликана інвентаризувати галузеві термінології, в нормувати їх, упорядкувати та стандартизувати задля коректного терміновикористання фахівцями в усній і писемній професійній комунікації. Проте стан нормативної термінографії (і це є аксіомою) завжди відстає і переважно з об'єктивних причин від практичних потреб галузі та викликів суспільства. А відтак словники не можуть не підлягати періодичному/систематичному доповненню/оновленню у форматі науково вмотивованого впорядкування.

Сфера фіксації термінології – актуальний об'єкт як загального і прикладного мовознавства, так і фундаментальних монографій, навчальних посібників для ВНЗ та дисертаційних праць українських мовознавців (В. Горпинича, В. Дубічинського, І. Кочан, Г. Наконечної, Г. Онуфрієнко, Л. Полюги, Л. Симоненко, Л. Туровської та ін.), білоруських (Г. Гвоздович), болгарських (М. Пернишка), литовських (А. Каулакене, С. Кейніс), польських (Л. Бесекерська), російських (Л. Буянової, С. Гриньова, Б. Городецького, В. Даниленко, З. Комарової, В. Морковкіна, В. Татарінова) та ін.

Мета цієї статті – проаналізувати макро- і мікроструктуру джерел сфери фіксації українських галузевих термінологій на теоретико-методологічних засадах [1-2; 8-9] задля вироблення рекомендацій щодо функційного навантаження навчальної лексикографії у сфері сучасної вищої освіти.

Із середини ХХ ст. лінгвісти фокусують дослідницьку увагу на різних параметрах галузевих термінологій, локально чи масштабно аналізуючи терміни і терміносистеми на вісях синхронії чи/та діячронії в межах досліджуваного наукового дискурсу. Активні процеси інтеграції знань, інтернаціоналізації науки, міжнародної стандартизації [3], інформатизації соціуму зумовлюють і стимулюють міжнародну наукову комунікацію, у тому числі в закладах вищої освіти в контексті прогресивних завдань Болонського процесу (БП). Ці тенденції у просторі сучасної парадигми знань імпульсують як процеси, результатом яких стає збільшення масштабів сфери фіксації національних термінологій, у тому числі за рахунок багатомовних тлумачних термінологічних словників (ТС), у яких різними мовами відбито логіко-поняттєву організацію предметної сфери галузі, так і сприяють створенню новаційних типів ТС переважно гібридної природи.

У сфері своєї фіксації терміни постають у форматі статички, як ізоморфні елементи, інакше кажучи, як «взірцеві» на визначеному синхронному зрізі, як «ідеальні» терміни або наближені до «ідеальних»: вони є і засобом, і знаряддям, і регулятором наукової комунікації. Будучи вербальним знаком спеціального поняття (чи натепер нового, чи колись нового), термін виявляє багатоплановість і багатофункційність своєї репрезентації. У контексті цього перед упорядниками ТС постає теоретико-методологічне завдання – правильно та з максимальним урахуванням специфіки галузі розмежувати терміни і номенклатурні одиниці чи професійні номени. Оскільки у термінах відбито і факти, які спостерігають дослідники, і теоретичне осмислення цих фактів у рамках сучасних наукових парадигм, то (на відміну від номенклатурних знаків і професійних номенів) терміни обов'язково пов'язані з науковими концепціями, а тому детермінуються винятково відповідною галуззю знань. Саме тому біля витоків галузевих термінологій (економічних, математичних, медичних, технічних, фармацевтичних, фізичних, юридичних тощо) стояли саме галузеві фахівці – економісти, математики, медики, інженери, фармацевти, фізики, юристи і т.д.

Теоретико-методологічне завдання міжмовного впорядкування галузевих терміносистем [6], тобто їх гармонізацію як обов'язкову умову та вимогу БП, покликані розв'язувати авторські колективи, у яких співпрацюють високодосвідчені фахівці-науковці з цієї галузі та лінгвісти-термінологи, у тому числі й перекладачі. За певних освітніх ситуацій та відповідно до лінгводидактичних вимог [7] є необхідним експертне оцінювання або наукове рецензування галузевим фахівцем якості в першу чергу дефініцій тлумачного ТС, що гарантуватиме точність і галузеву структурованість його поняттєвої парадигми. Порівняльний аналіз за квалітативним і квантитативним параметрами сучасних ТС із технічних, природничих і соціальних наук висвітлює суттєві розбіжності не тільки у їх кількості, але й за жанровим критерієм, за якістю і структурою словникових статей, ступенем новизни словників, специфікою їх макроструктури (тематичний ТС, архітектура ТС, часовий, мовний і функційний параметри ТС) та мікроструктури (модель словникової статті, орфографічний, акцентуаційний, лексичний, граматичний параметри термінів, шрифти, розміщення тощо). Останніми роками якнайбільше видано саме вузькогалузових ТС.

Поширюється й тенденція до створення як комбінованих форм словників – перекладних і тлумачних одночасно, так і до багатомовних (понад три мови) галузевих словників. В університетській освіті активно розвивається навчальна термінографія: вишівські працівники, виходячи з потреб навчального процесу та збільшення обсягів обов'язкової самостійної роботи студентів в умовах БП, укладають для них (на базі академічних [9] і галузевих масштабних термінографічних видань) короткі ТС, при цьому як одномовні, так і перекладні багатьма європейськими мовами, тлумачні. Звичайно, всі словники мають відповідати вимогам нормативності (хоча цілком зрозуміло, що термінологічні норми, як і всі мовні норми, змінюються повільніше), проте не може бути нормативного словника на всі часи. Якнайшвидше процес «старіння» словників відбувається у технічній, медичній, економічній, юридичній галузях, що насамперед зумовлено прозорими екстралінгвальними чинниками.

Науково-технічний прогрес сприяє інформатизації суспільства, імпульсуючи різновекторні тенденції: збільшуються, з одного боку, квантитативні параметри (масштаби) спеціальних термінів, а з іншого – спеціальна термінологія інтенсивно потрапляє до загальнолітературної мови, в тому числі в її розмовний функційний стиль, надаючи йому певного інтелектуалізму. Поміж досить різноманітних жанрів сучасної навчальної термінографії (одномовні, дво- і багатомовні, термінологічні мінімуми, тлумачні, електронні тощо) останніми роками увагу вишівських термінологів привертають професійно орієнтовані *лексичні посібники словникового типу* (ЛПСТ), які передбачають достатній лінгводидактичний простір для вмотивованих варіацій (з урахуванням фахової специфіки)

саме другої його обов'язкової частини – навчально-практичного розділу. Він «працює» на першу й невід'ємну композиційну частину ЛПСТ, яка представлена або термінологічним мінімумом, або одномовним, або дво- та багатомовним, або тлумачним ТС.

Пріоритетні критерії визначення оптимальної макроструктури та мікроструктури ТС і правильного відбору галузевих терміноодиниць до цієї першої обов'язкової частини ЛПСТ детерміновані навчальною термінографією та дозволяють на теоретико-методологічних засадах алгоритмізувати цей тривалий у часі й надто відповідальний процес. У складі засадничих вимог першочерговими є такі: 1) застосувати системний підхід до словникової частини ЛПСТ для забезпечення належної її якості; 2) розробити класифікаційну схему основних понять цієї предметної сфери; 3) виявити коло словотвірних і синтаксичних моделей, характерних для терміноодиниць цієї галузі; 4) забезпечити фахове експертування/рецензування дефініцій термінологічно описуваної галузі вузьким спеціалістом; 5) прибрати надлишкові (позасистемні) терміни та лексику нетермінологічного статусу; 6) адекватно віддзеркалити сучасну сферу функціонування галузі, а не елементарно мінімізувати готові і більші за обсягом ТС чи галузеві енциклопедії; 7) організувати саме в алфавітно-гніздовий спосіб мікроструктуру словника, що є гарантією правильності відбору базових терміноодиниць у характерних для цієї галузі поняттєвих зв'язках і що ілюструє взаємозв'язок різних структурних типів термінів (термін → термін-словосполучення чи складений термін); 8) презентувати необхідні для професійної комунікації морфологічні ознаки термінів (рід, число, відмінюваність тощо) за допомогою системи усталених у національній лексикографії позначок.

Для розроблення системи практичних і творчих завдань до першої (словникової) частини новаційних навчальних посібників за фахом лінгводидактика розробила такі принципи, як науковість (мова фаху – це і є мова галузевої науки); логічна послідовність завдань; зв'язок зі здобутими у попередній освіті мовними знаннями (формування і вдосконалення мовної/мовленнєвої компетентності у рамках обраної галузі); творчий характер (формування креативних здібностей користувачів); достатність за обсягом (умотивована і навчальними планом, і графіком занять кількість завдань); орієнтованість на належний обсяг самостійної роботи (у рамках вимог БП); сприяння формуванню поняттєво-термінологічного апарату з обраного фаху і вироблення умінь та навичок продуктивного мовлення, що необхідне для реферування, анотування, написання курсової/ дипломної робіт [4] тощо.

На виконання завдань кафедральної НДР «Динаміка галузевих термінологій у сфері їх фіксації та функціонування» як зразок нами розроблено типологію завдань до навчального перекладного ТС, зокрема сфери дизайну [5]. Завдання спрямовані на аналіз засвоєння, тренінг і контроль актуальних у професійній комунікації лексичних, морфологічних, орфографічних, акцентуаційних, синтаксичних, пунктуаційних і стилістичних норм сучасної української мови для вдосконалення термінологічної культури користувачів у цій галузі:

1. Виписати зі словника у чотири колонки (по десять прикладів у кожній): 1) *терміни-іменники*; 2) *терміни-прикметники*; 3) *терміни-дієслова* (інфінітиви, дієприкметники та дієприслівники); 4) *терміни-прислівники*. Узагальнити, які фахові поняття (предмет, суб'єкт, ознака, процес тощо) номінують ці самостійні частини мови.

2. Записати терміни на літери (наприклад, А, В, К) у дві колонки: 1) *питомі терміни*; 2) *терміни-запозичення* (вказати, з яких мов). Скласти прості речення з термінами (на вибір) у синтаксичній функції додатка.

3. Навести (по десять прикладів) терміносполучення, що ілюструють такі найпоширеніші в усіх термінологіях структурні моделі: «*прикметник + іменник*», «*іменник + іменник*». Виписати з підручників і навчальних посібників за фахом приклади

терміносполучень, які побудовані за моделями: «*прикметник + прикметник + іменник*», «*прикметник + іменник + іменник*».

4. Подати двома колонками (по десять прикладів у кожній) іменникові терміни, що: 1) називають опредмечену ознаку й утворені від прикметників; 2) називають процес і є віддієслівними. Пояснити, чому терміни-іменники є найпоширенішими в усіх галузевих термінологіях.

5. Виписати невідмінювані іменникові терміни, визначити їх рід та з кожним із них скласти просте речення, ускладнене дієприслівниковим зворотом, що є характерним для наукового стилю. Пояснити чинними правилами української мови вжиті розділові знаки.

6. Навести приклади абсолютних синонімів, взаємозамінних за всіх контекстів фахового спілкування. Пояснити, чому їх функціонування є природним у кожній галузевій термінології.

7. Записати (по десять прикладів) іменникові терміни: 1) із суфіксом **-ість**; 2) із нульовим закінченням. Провідміняти по 2 терміни з кожної колонки та пояснити морфологічні й орфографічні норми.

8. Виписати двома колонками (по десять прикладів) іменники чоловічого роду, що в родовому відмінку однини мають: 1) закінчення **-а/-я**; 2) закінчення **-у/-ю**. Навести правила для визначення нормативного закінчення.

9. Зазначити питомі терміни на літери **М, П, Т, Ф** та скласти з ними складнопідрядні речення наукового стилю. Пояснити вжиті розділові знаки.

10. Утворити можливі дієприкметникові форми (активні, пасивні) від дієслів на літери **Б, Д, М**. Скласти з ними речення наукового стилю і пояснити правилами розділові знаки.

11. Утворити дієприслівники (доконаного, недоконаного виду) від дієслів на літери **О, П, С**. Скласти з ними речення і пояснити розділові знаки.

12. Навести дефініції (визначення) поданих зі словника термінів та проілюструвати реченнями найчастотніші у мові фаху лексико-граматичні конструкції для дефініювання фахових понять (наприклад, «що є що», «що – це що», «що являє собою що» тощо).

13. Пояснити за допомогою дефініцій термінологічні значення паронімів у сфері дизайну, подані у цьому словнику. Скласти з кожною паронімічною парою речення для ілюстрації їх різних термінологічних значень.

14. Виписати терміни іншомовного походження в чотири колонки: 1) з наголосом на першому складі; 2) з наголосом на другому складі; 3) з наголосом на третьому складі; 4) з наголосом на четвертому складі. Скласти речення наукового стилю.

15. Підготувати лаконічну інформацію (тривалістю у 5-7 хвилин) про функції термінів у мові обраного фаху та особливості їх частиномовної природи, мовного походження, структури, наводячи приклади з цього словника.

Апробація матеріалів ЛПСТ на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)» підтвердила ефективність теоретико-методологічних засад для розроблення практичних завдань з метою формування термінологічної компетентності студентів за обраним фахом та для вдосконалення їх мовної/мовленнєвої культури у науковій комунікації.

Отже, сфера фіксації сучасних галузевих термінологій як обов'язкова вторинна сфера їх нормативного існування є регулятором наукової комунікації. Різні галузі знань виявляють свою специфіку на рівні як макроструктури, так і мікроструктури ТС, як за жанром, так і за функційним призначенням ТС. Перспективний напрям сучасної навчальної термінографії в умовах БП – створення ЛПСТ для студентів усіх спеціальностей, що дозволить максимально реалізувати навчальний потенціал ТС завдяки організованим у систему завданням, які розроблено на теоретико-методологічних засадах сучасної лінгводидактики й апробовано нами в навчальному процесі. Друга частина ЛПСТ має вагомий навчальний потенціал (дотримано ефективні лінгводидактичні принципи в методичній експлікації ТС) для

формування термінологічної культури сьогоdnішнього студента – завтрашнього бакалавра, практика, магістра, аспіранта, дослідника. Наукову перспективу має й дослідження процесу конвергентної еволюції сфер фіксації і функціонування галузевої термінології (багатовекторний порівняльний аналіз термінографічних джерел і наукової прози), які за структурою є надто різними, по-своєму складними, із різним ступенем відкритості для інновацій, жанрово різноманітними та маркованими різними ідіостиллями.

Література

1. Авербух К.Я. Современное терминоведение: коммуникативный аспект / К.Я. Авербух // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. IX. – С. 48–53.
2. Кияк Т.Р. Термінологічна норма (суть, реалії, прагматика) / Т.Р. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. IX. – С. 42–47.
3. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Л., 2004. – 519 с.
4. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. з алгоритмічними приписами. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : ЦУЛ, 2009. – 392 с.
5. Онуфрієнко Г.С. Навчальний російсько-український словник термінолексики сфери дизайну з практичними завданнями / Онуфрієнко Г.С. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2015. – 44 с.
6. Онуфрієнко Г.С. Різномовні термінологічні кореляти в ономаcіологічному аспекті / Г.С. Онуфрієнко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. IX. – С. 163–168.
7. Онуфрієнко Г.С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики / Г.С. Онуфрієнко // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць. Серія філологічна. – Львів : ЛНУ, 2010. – Вип. 50. – С. 117–122.
8. Симоненко Л.О. Нові підходи до розбудови української наукової термінології / Л.О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 21–26.
9. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 416 с.